

УДК 007 : 304 : 659.3

Переселенці, біженці, вигнанці? Семантично- ціннісна невизначеність статусу ВПО в українській масовій свідомості

Олена Тараненко, канд. філол. н., доцентка, завідувачка
кафедри журналістики Донецького національного
університету імені Василя Стуса, м. Вінниця,
olena_tar@ukr.net

Метою дослідження є виявлення тенденцій викривлення образу ВПО в сучасній українській масовій свідомості як наслідків семантичних і ціннісних трансформацій образу українця. Ці процеси досліджено в аспекті технологій фреймінгу та соціальної міфологізації масової свідомості. Аналіз здійснено на матеріалі медійних текстів про переселенців, текстів самоідентифікації ВПО, соціологічних досліджень та медіа супроводу соціальної гри «Блуканина переселенця». Акцентовано взаємопов'язаність проблем семантичної дифузії поняття «переселенець» у масовій свідомості (перш за все, відображений в медіа) та невизначеності статусу ВПО (правового, економічного, соці-

ального) як основну причину міфологізації образу переселенця. Міфологізація, в свою чергу, трактована як політична технологія, що спрацьовує як засіб розподілу та розбрату українців.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, міфологізація, український медіа дискурс, масова свідомість.

У 2014 році Україна отримала безпрецедентні виклики власній безпеці. Агресія з боку Російської федерації призвела до масштабного розгортання гібридної війни: анексії Криму, окупації частини Донецької та Луганської областей, загибелі більш ніж 10 тисяч українців, надзвичайного загострення інформаційно-сміслової війни з використанням потужного пропагандистського інструментарію. Власне, саме в площині війни смислів, війни за уми українців і точаться основні битви.

Одним з наслідків гібридної війни стало переселення великої частини українців з території окупованого Донбасу. За останніми даними, кількість ВПО складає 1 704 937 осіб, соціальними службами поставлено на облік 1 346 276 родин (за даними Звіту Кабміну України на 29 січня 2016 року) [3]. Звісно, такий потужний виклик Україні (у правовій, економічній, соціальній сферах) не залишається без уваги кремлівських ідеологів і пропагандистів, які намагаються використати ВПО як фактор розколу українського суспільства. Проте, цей виклик, поза впливом зовнішніх факторів, виявив серйозні проблеми всередині українського соціуму, оскільки є суттєво посиленням

внутрішнім фактором: постійно вживаним інструментом української політики з 90-х років щодо розподілу країни на «дві України», а українців на «справжніх» та «несправжніх». Ефективність цієї політичної технології, натомість, підсилювалася медіа, що перебували на службі у влади.

Метою нашого дослідження є виявлення тенденцій викривлення образу ВПО в сучасній українській масовій свідомості як наслідків семантичних і ціннісних зсувів у формуванні образу українця в попередні роки. Об'єктом дослідження є образ ВПО в масовій свідомості, предметом аналізу є технології фреймінгу та соціальної міфологізації, що їх впроваджують медіа. Аналіз здійснено на матеріалі медійних текстів як про переселенців, так і текстів самоідентифікації ВПО, результатів соціологічних досліджень та медіа супроводу соціальної гри «Блуканина переселенця».

Утвердження соціального статусу вимушено переміщених осіб ускладнюється серйозним відставанням правової бази від викликів ситуації. Перші законодавчі акти, прийняті у квітні та жовтні 2014 року (Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» 1207-VII від 15.04.2014; Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII від 20.10.2014), фактично декларували статус ВПО, не маючи чіткого механізму його реального впровадження, інтегрован-

ня ВПО в український соціум на місцях тимчасового проживання, безперешкодного забезпечення прав і свобод громадян України.

Регулювання цієї сфери здійснювалося переважно в ручному режимі, через численні поправки до законів (низка законів «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб») та постанови Кабміну. Першої серйозної корекції закон зазнав лише у 2017 році, коли були прийняті Закон України № 1972-VIII від 23.03.2017 та Закон України № 1706-18 від 20.04.2017 «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Втім, ВПО і наразі позбавлені базового права брати участь у виборах, дискриміновані принизливими процедурами перевірок реєстрації та обмежень у громадянських правах, системно порушуються їхні майнові права й економічно-фінансові можливості, права на житло, працевлаштування, охорону здоров'я, свободу переміщень та інші.

Невизначеність правового статусу переселенців у державі суттєво позначається і на їхньому соціальному статусі, на гуманітарному аспекті самоідентифікації ВПО та їхньої ідентифікації в українському соціумі. Ці чинники (державно-правовий і соціально-гуманітарний) є взаємопов'язаними та зумовленими один одним. Задля найбільш об'єктивного розуміння аналізованої ситуації вони мають досліджуватися саме у взаємовпливі, при врахуванні аспектів, що вкрай ускладнюють ситуацію: політич-

них, культурних, історичних. У цьому сенсі нам дуже близький дослідницький підхід, що його демонструє при вивченні проблем ВПО Кресиди Аркайт (Гарвардський університет): «Я хотіла поєднати домінуючу державоцентричну перспективу із гуманітарними наслідками; абстраговані державні політики – з їхнім справжнім впливом; статистику – з кожною окремою людською долею, яку вона представляє». При цьому дослідниця намагається уникати дихотомних методик, які завжди базуються на стереотипах «бінарного розуміння війни – такого розуміння, що розділяє, викликає розбрат і руйнацію» [1, 3].

Соціологічні дослідження демонструють, з одного боку певне вирівнювання ставлення до переселенців з 2014 року, зменшення недовіри й негативу щодо них в українському суспільстві, але, з іншого, великий відсоток упереджень і байдужості у ставленні до ВПО. Так, згідно з результатами всеукраїнського опитування, здійсненого КМІС на замовлення Агентства ООН у справах біженців (UNHCR) і Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб у 2016 році, позитивно ставляться до вимушених переселенців з Донбасу та Криму 43% опитаних по Україні і 58% в місцях найбільшої концентрації переселенців, а нейтрально 47% і 34% відповідно [6]. 30% українців вважають, що переміщення вплинуло на їхнє повсякденне життя, посилюючи напругу в громадах, при цьому більшість має цей досвід не особисто, а з медіа (65%), чуток, розповідей знайомих тощо.

Так, кожен четвертий місцевий мешканець вважає, що ВПО створюють небажану конкуренцію між приймаючою громадою та переселенцями у своєму місті за роботу, житло, місця у школах та дитсадках, порядок прийому в державних закладах та інші ресурси, але на власному досвіді таку конкуренцію довелось відчутися лише незначній кількості опитаних.

Найбільше негативні емоції щодо ВПО відчують мешканці Києва та Західної України. 21% киян вважають, що переселенці – джерело соціальної напруги, при цьому більше посилаючись не на особистий досвід спілкування, а на міфологізовані узагальнення, мешканці ж Західної України взагалі стикаються з ВПО найменше, проте ставляться до них найгірше, активно транслюючи агресивно-негативні стереотипи. В оприлюднених результатах дослідження зазначається: «Вони, зокрема, наголошують на проросійських політичних поглядах, небажанні переселенців працювати нарівні з усіма, агресивному ставленні до місцевих, зверхності, бажанні бути в особливому статусі через свої життєві обставини.

Також жителі на заході більше схильні звинувачувати переселенців у тому становищі, в якому вони опинились. Разом з тим, саме в цьому регіоні постійне населення найменше контактує з переселенцями (50% не спілкувалися з ними і не знають про їхню присутність у своєму населеному пункті), а відтак, має менше змоги скласти враження про переселенців з особистого досвіду» [6].

За спостереженнями співробітників Ресурсного центру допомоги вимушеним переселенцям, ситуація щодо ставлення до ВПО загалом покращується, але не суттєво. Найбільш вживаним залишається дискурс «ми – вони», «свої – чужі», часто з дискримінаційною чи ксенофобною тональністю. Цікавим є той факт, що таке ставлення практично не відрізняється від оцінювання мігрантів іншого етнічного походження, звідси й поширення в ціннісній риторичі стереотипів на кшталт «понаїхали», «ми вас тут не хочемо», «в нас інша культура» тощо: «Власне, ми зіткнулися з тим, що це давня добра матриця, яка зазвичай застосовувалася до іноземних етнічних груп, або до етнічних меншин, чи до біженців у цілій низці країн. Тут вона працює щодо громадян і громадянок України: «Вони приїхали до нас» [2].

Координатор Ресурсного центру Максим Буткевич так характеризує ціннісний розподіл: «Тобто, одразу іде розмежування з втратою відчуття, що це наші співгромадяни і співгромадянки. «Вони не вчать нашу мову», «вони забирають робочі місця і місця в дитячих садках», «вони більш схильні до криміналу, ніж ми»... і так далі. Це класика. І ці настрої час від часу відображалися в ЗМІ, створюючи зачароване коло, коли медіа не просто відображає, а й підживлює ці думки.

Ми навіть почали думати, що це може призвести до більш відвертих чи, може, насильницьких форм виявлення упереджень до переселенців. Та, на щастя, ні. У якийсь момент ситуація почасти стабілізувалася» [2].

Визначальну роль медіа у формуванні семантично-ціннісного поля образу ВПО підтверджують і соціологічні дослідження. За результатами вже цитованого дослідження КМІС, 65% українців вказують медіа як основне джерело інформації про ВПО. Вражає той факт, що цей показник не дуже вирізняється в місцях найбільшої концентрації ВПО, тут 63% мешканців також дізнаються про переселенців з медіа джерел, маючи при цьому нагоду спілкуватися особисто. На особистий досвід у ставленні до ВПО покладається всього 13% українців (33% – в місцях концентрації), 49% знають про переселенців за чутками і розповідями (навіть в місцях концентрації ВПО цей показник є доволі високим – 36%), 13% та 20% відповідно послуговуються соціальними мережами як надійним джерелом інформації про ВПО [6].

Складається парадоксальна ситуація, коли велика частина українців має настільки стійкі упередження щодо іншої частини, що довіряє у формуванні свого ставлення до них не особистому комунікаційному досвіду, а сталим штампам і стереотипам (зокрема, і медійним), які ґрунтуються на смисловій домінімі «вони», «чужі». Можливо, саме з таким підсвідомим ставленням пов'язана часта синонімія понять «переселенець» і «біженець» як у побутовому, так і в медійному дискурсі. Міфологічний розподіл на «свій – чужий» спрацьовує у масовій свідомості майже автоматично, без урахування етнічних аспектів чи питання громадянства. Імовірно, саме через цю міфологізацію абсо-

лютна більшість ВПО воліють не вживати слово «переселенець», відмовляються від самоідентифікації з ним, вбачаючи в такому уособленні приниження і потенційну небезпеку.

За нашими спостереженнями, можна згрупувати такі тенденційні пояснення «непридатності» поняття «переселенець» і спроби його заміни (переважно, з боку самих переселенців).

1. Усвідомлення поняття «переселенець» як принизливого, такого, що трактується як асоціальна особистість, «неправильна людина» і має відтінок провини людей у тому, що з ними сталося. Відмова від синонімії «переселенець – біженець».

«Не люблю термін ВПО, мені здається, коли людину називають переселенцем, це як клеймо, бракований товар. Мені здається, переселенцям буде легше, коли їх не називатимуть так, принаймні в побуті, не в офіційних паперах, не роблячи розмежувань на «свій» і «чужий» (<https://life.pravda.com.ua/society/2015/05/24/194334/>); Лариса Лисняк, журналістка, громадська діячка з Донецька: «Вот мне стыдно где-то говорить, что я переселенец. Мне не стыдно говорить, что я из Донецка... А «это» – переселенка... бррр... Это как далее играем в ассоциацию: беженец – бомж – побирушка – нищенка – асоціальная личность... А я не такая. Как все мои друзья, выехавшие из Донбасса, не такие» (<http://dnews.dn.ua/news/643157>).

2. Відмова від поняття «переселенець» як такого, що має значення «недоукраїнець», «українець другого

сорту», людина без Батьківщини. Для такої інтерпретації не є важливою синонімія «переселенець – біженець», визначальним є сенс відмови переселенцям в патріотизмі.

«З Луганська ми виїхали не добровільно. Тому не люблю слово переселенець. Ми – біженці» (<https://gazeta.ua/articles/people-newspaper//743172>); Ніна Новікова, студентка УКУ, переселенка з Луганської області: «Я не люблю це слово «переселенці», я не люблю слово «біженці». Я нізвідки не тікала. Я громадянка України і за національністю я українка. І я в своїй країні. Я не поїхала в Польщу, Італію чи Росію. Я в своїй країні. І поважаю землю своїх предків» (https://humanrights.org.ua/material/vibori2015_i_nezruchni_pereselenci).

3. Акцентування факту відсутності системної державної програми власне переміщення та підтримки ВПО, наголошення на семантиці вигнання з малої Батьківщини, кинутості ВПО наодинці зі своїми проблемами як з боку держави, так і з боку співгромадян.

Подібний смисл спостерігаємо у висловлюванні Миколи Козирева, правозахисника, активіста з Луганська: «Мы с нашим юристом подали иск, оспаривая законность положения двух нормативных актов Кабинета Министров. Это Постановление КМУ №365 від 8.06.2016 року «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» и Постаново КМУ №637 від 5.11.2014 року «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам». Этими документами установлен порядок, который

лично меня оскорбляет как гражданина, потому что он меня выводит за пределы правового поля, в котором находятся все остальные граждане. Я переселенец, а вообще, я бы более правильно сказал – изгнанник, потому что нас из Луганской и Донецкой области изгнала война, мы ни в чем не виноваты перед Украиной» (hromadskeradio.org/programs/kyiv-donbas/sud-pryznal-proverky-pereselencev-nezakonnymu).

4. Спроби заперечення пріоритетності проблеми переміщення, наполягання на тимчасовості ситуації, що склалася, акцентування на ідеях реінтеграції та повернення.

Неологізмом з таким смислом є поняття, запропоноване Діаною Берг, активісткою з Донецька, ініціаторкою громадського руху «Донбас – це Україна». Авторка пропонує замінити поняття «переселенка», з яким не погоджується себе ідентифікувати, на термін «недоселенка», підкреслюючи своє небажання перебувати у невизначеному статусі й віру в повернення до Донецька. На думку авторки, навіть її перебування в Маріуполі, недалеко від Донецька, є вкрай важливим для того, щоб повернутися символічно першою, як важливою є і майже магічна віра в силу слів, що можуть змінити реальність:

«А пока я вынужденно перемещенное лицо.

У меня и справка есть. Называется – справка переселенца. Это бумажка, которая как бы обозначает, что я выехала из своего дома и теперь хочу жить в другом месте.

Но это ложь. Я не переселенка, я – недоселенка. Я не хочу жить в другом месте. Выдайте мне справку недоселенцев. Для тех, кто никак не может вернуться домой.

Может, это все в корне поменяет? Ведь тогда мы – просто люди, которые мечтают вернуться домой. Может, тогда не будет дискриминации и притеснения, обесценивания и нетерпимости, манипуляций и стереотипов, которые на себе испытывают тысячи переселенцев. Ведь мы перестанем ими быть.

Возможно, дело в неудачном названии, в неправильном, так сказать, позиционировании? Может, приставка пере- как-то фонетически довлеет и вызывает агрессию?

И настанет мир, если не в нашем доме, то хотя бы в нашем социуме – это уже ого как много. Все просто поймут, что мы – обычные люди, которые хотят вернуться домой. Хоть когда-нибудь» (<https://life.pravda.com.ua/columns/2017/09/27/226640/>).

Показовою ілюстрацією семантично-ціннісної невизначеності статусу ВПО, певним смисловим коливанням між тими ж «пере-» і «недо-», що і в самоідентифікації переселенців, стала соціальна гра-симулякр «Переселенська блуканина», розроблена ГО «Радник з питань ВПО» за підтримки Міністерства соціальної політики та Посольства Великої Британії в Україні. Метою гри, що містить 76 епізодів з описом складних ситуацій, з якими доводиться стикатися переміщеним особам в Україні, було оголошено формування емпатії.

тії та співчуття до проблем ВПО, руйнування стереотипів щодо переселенців і запобігання дискримінації. Наприклад, представник програми радників Оксана Іванцова так коментує ці завдання: «Гра має на меті донести історію про внутрішньо переміщених осіб. Це історія, пов'язана з дискримінацією; історія, пов'язана з недосконалістю нашого законодавства, що стосується внутрішньо переміщених осіб. Гра – це запрошення до діалогу, до розмови навколо цієї теми» (<http://tv.sumy.ua/pereselenska-blukanyna/>). Розробники гри багато разів наголошували на її соціальній, а не розважальній місії, міжнародні партнери наводили як приклад світовий досвід: «Було розроблено багато подібних ігор, зокрема була гра для штату Арізона. Вона називається «Шлях емігрантів» і розповідає про людей з Мексики, які перемістились до США. Розповідає, як саме бути біженцем. Ми перейняли міжнародний досвід» (Дермот Гамільтон, <http://misto.vn.ua/news/item/id/11157>).

Проте «Переселенська блуканина» викликала не просто суспільний резонанс, а шквал критики та обурень, перш за все з боку переселенців і активістів, що співпрацюють з ними. Наведемо для прикладу тільки деякі з заголовків про цю новину: «Тепер у переселенців можна пограти, як у бінго», – в соцмережах обурюються настільною грою» (gazeta.ua); «Ваше місто окуповане. Пропустить хід». В Україні створили скандальну настільну гру про переселенців» (tsn.ua); «Переселенська блуканина»: гра без переможців» (MediaPort); «Переселенська блуканина»: Чи можна,

граючись, допомогти внутрішньо переміщеним особам» (zak.dero.ua); «Переселенська блуканина»: зіграй в переселенця (ТРК "Карпати"); «В Україні розгорівся скандал через гру про переселенців» ("112 канал Україна"); «Переселенська блуканина» — зрозумій їх сам» (Запоріжжя - 2Event); «Дожили: Минсоц випустило настольну гру «Мытарства переселенца», «Играють и плакать», «Переселенцы о новшестве: Противно и гадко» (dnews.dn.ua); «ВПО та пустота», «Мінсоц, до побачення!», «Поздравляем, вы – переселенец! Как из горя сделать квест» (donpress.com), «Гра, у якій немає переможців» (persona.top) тощо.

Звернемо увагу на той факт, що у більшості заголовків процитовано найбільш невдалі, іронічні за формою формулювання гри на кшталт «Вітаємо, Ви – переселенець! Тепер варто зайнятися офіційним оформленням статусу та отримати довідку ВПО, тож доведеться пропустити хід», «Оскільки обстріл припинився, блокпост поновив роботу – киньте кубик ще раз», «Власник попросив Вас терміново звільнити житло, почніть пошуки знову», «У Вас вкрали всі документи, почніть процес відновлення», або вкрай зухвале «Аби наглядати за хворим родичем, Ви змушені повернутись на непідконтрольну територію. Дорогою спробуйте не загинути, не втратити свої гроші, бо життя там недешево. Через те, що Ви доглядали родича понад 90 днів, Ваш статус ВПО анульований. Почніть гру спочатку» тощо. Гра починається попередженням для гравців, що у разі невдачі у них завжди є можли-

вість повернутися до окупованих міст. Багато нарікань викликали і зображення на ігровому полі, що є карикатурними, а відтак сприймалися як знуцання. Але головна причина несприйняття гри, як нам здається, полягає в іншому.

Найбільший спротив викликала саме форма гри в те, що за змістом є трагедією багатьох людей. На нашу думку, цю проблему посилили фактори, які ми описали вище. По-перше, саме невизначеність статусу ВПО, та й власне самої ситуації, що призвела до переміщення (війна, конфлікт чи АТО?), правове безсилля держави та ігнорування проблем переселенців на офіційному рівні, невизнання їхніх громадянських прав нарівні з іншими громадянами країни. По-друге, високий рівень соціальної байдужості до проблем ВПО серед українців, так би мовити неофіційне ігнорування переселенців у приймаючих громадах. Виникла ситуація певної «невидимості» ВПО в українському соціумі, при чому на різних рівнях: від політичних, законодавчих і державних до економічних і побутових. І якщо з цієї невидимістю, невизначеністю як певною соціальною конвенцією ВПО погодилися (чи змирилися, чи призвичаїлися), то з бажанням тих, хто не допомагає і не буде допомагати, грати в проблеми переселенців, миритися не стали, сприйнявши це як знуцання. Таке сприйняття є дуже характерним для численних коментарів у соцмережах (з пропозиціями відтак пограти в Голодомор, Голокост, у смерть в онкоцентрі тощо) і для медіа меседжів, як, наприклад, у блозі відомої до-

нецької журналістки, тепер переселенки Анни Хрипункової: «Те, що Мінсоц, Мінтот, Мінстець та й усе, що має початок «мін» (включно із Мінськими домовленостями), майже нічого не роблять, було зрозуміло із самого початку. Тут немає ані новизни, ані актуальності. Але черговий «креатив» має стати останньою краплею. /.../ Так, немає плеча, на яке можна спертися (але ж, як виявляється, його й не було!). Немає співчуття, але ж це вже всі зрозуміли. Немає розуміння, але зважати на це – значить померти після того, як вижив під обстрілами. Хіба ж це справедливо? Це навіть не природно. І тому ніякого «переходу ходу».

У ВПО немає часу на безглуздий «креатив». /.../ Все що, є в переселенців, – вони самі. І хоча здається, що це якійсь мізер, насправді це дуже багато. Бо вже не раз обговорювалося: саме на плечах ВПО виростає нова відповідальність, тому що сьогодні саме вони доводять, як можна жити, втративши і сенс життя й саме життя.

Їм своє робити. І поки Мінсоц кидає кубика, переселенці все роблять для себе самі.

І не тільки для себе» [7].

Світова практика, дійсно, знає успішні приклади соціальних симуляційних ігор, що допомагають у вирішенні складних проблем у суспільній практиці. Проте цей досвід стосується, за нашими спостереженнями, саме визначених проблем, тих тем, загальна оцінка яких не оспорюється в соціумі, тоді гра допомагає у пошуках інструментів, технологій, тактичних кроків вирішення. Так, Георгій Почепцов детально аналізує

популярний комікс А. Сігельмана «Миша» на тему Голокосту, підкреслюючи при цьому, що в ньому кожна деталь є вивіреною та такою, що несе додаткове смислове навантаження. Наприклад, дегуманізацію євреїв в очах нацистів підкреслено хвостами, що є у мишей. «Однак коли зображуються трагічні події, як-от смерть, тортури, відбір найздоровіших у концтабір, у єврейських персонажів немає хвоста» [5, 175]. Семіотизація принципів полювання на людей (у цьому випадку, котів на мишей), дегуманізації ворога, бездумності й нелюдності скоєного обрана в цьому коміксі як адекватний засіб семіотизації ідеологічних міфів тоталітарної держави, яка перетворює людей на матеріал для свого будівництва. Ці смислові паралелі є свідомими і знаково-символічними.

Мета гри «Переселенська блуканина», яка полягала у пробудженні співчуття до людей, статус яких є невизначеним і для соціума, і для них самих, не була досягнута, невизначеною залишилася і аудиторія гри (переселенці, за задумом, в неї грати не мали, вона спрямовувалася на громадських активістів, які вже і так допомагають ВПО, «байдужа» ж частина української аудиторії навряд чи долучилася б до ініціативи). Відтак саме розробники, які планували сформуванню емпатійне поле в українському соціумі, стали головним об'єктом нищівної критики, включно з авторками ідеї, які самі є ВПО.

Аналіз наведених прикладів наштовхує нас на думку про те, що корені непорозуміння в українсько-

му соціумі, неоднозначного сприйняття ВПО масовою свідомістю, мають міститися глибше, ніж політична площина електоральних вподобань чи маніпулятивні медійні узагальнення звинувачень усіх мешканців Донбасу в сепаратизмі. На наш погляд, сучасний політичний і медійний дискурси використовують міфологічні технології, маніпулюючи фреймами масового підсвідомого, що базуються на глибокому вкоріненні розподілу за принципом радянське / антирадянське. На індустріалізованому сході, вихованому на міфах трудової слави, пролетарської гегемонії тощо, місцевою владою (і політичною, і медійною) активно насаджувалися ностальгійні міфи втрати, патерналізму та гіпертрофованого регіонального патріотизму. Ці міфічні ідеї не були відверто антиукраїнськими, але й системної українізації з 1991 року Донбас не зазнав. Натомість у масовій свідомості іншої частини України поступово набував сили міф автоматичної тотожності пострадянського й українського, і за принципом міфологічної бінарності Донбас сприймався все більше як не-український чи недо-український. Відданий, за влучним висловом Лариси Івшиної, в «лізинг місцевим олігархам та криміналітету», Донбас опинився замкненим у власному світі застарілих міфів, усе більше оцінюваний як «чужий» в опозиції «свій – чужий», «український – радянський». Це протистояння стало оформлюватися в справжній розкол (за допомоги тих самих творців міфів) за часів «донецьких при владі», особливо з першого Майдану і Помаранчевої револю-

ції. Подіями Революції Гідності та Євромайдану Донбас залякували вже за відверто міфологічними технологіями, які спрацьовували все більш успішно.

Якщо ми подивимося на поширені сьогодні міфи про ВПО, то можемо побачити певну кореляцію із тими міфами, які Донбас із 2004 року активно транслиував назовні. Більшість негативних стереотипів і міфологем, які, фактично, демонізують переселенців, є своєрідними відповідями на попередні міфи Донбасу.

- Образ переселенця як асоціального елемента, утриманця, міфічні сюжети в медіа та побутовому дискурсі (листи до редакції, чутки, наративи за принципом «я сама чула..., бачила..., знаю свідків...») про те, як переселенці не сплачують орендну плату, грабують довірливих господарів житла, не хочуть працювати, відмовляються від роботи, не хочуть жити в селах тощо. На наш погляд, є відповіддю на поширений з часів першого Майдану і активно насаджуваний за часів президентства Віктора Януковича міф про те, що «Донбас годує всю Україну». Споживацький за змістом і бінарний за формою («всі ми» – «ніхто з них») цей міф фактично обертається, несуперечливо наповнюючись протилежними змістами, оскільки зосереджений саме на своїй псевдоуніверсальності.

- Узагальнена провина всіх мешканців Донбасу за події «руської весни» та війну, заклики відмовитися від Донбасу, позбутися його як безнадійно хворої частини тіла (згадаємо принагідно сумнозвісну фразу Юрія Андруховича про те, що «відокремлення Донба-

су від України не мало би створювати враження, що ми його втратили, а мало би – що ми його позбулися» – ДТ – 2014. – 27.06.), розуміння регіональної приналежності «з Донбасу» як тавра, що є довічним і однозначно пов'язаним з набором чинників, як-от сепаратизм, антиукраїнство тощо. Цей агресивний міф є віддзеркаленням не менш агресивного, що впроваджувався на Донбасі в часи Євромайдану та Революції гідності «Україна не чує голос Донбасу!». Не випадково навіть тексти провідних спікерів цих меседжів із протилежних боків – Олени Бондаренко «Елена Бондаренко – голос Донбасса на российском ТВ», з одного боку, та Віталія Гайдукевича «Я не хочу чути Донбас», з іншого, є дуже схожими за агресивною риторикою та міфологізованою аргументацією.

- Маргіналізація переселенців, приниження їх у соціальному статусі, аж до акцентуації їхньої вродженої схильності до кримінальності (невихованість, неосвіченість, нахабство, невдячність, неповага до традицій тощо) – відповідь на так званий особливий статус Донбасу, міф про «особливу людину Донбасу» і донбаський характер. Цей культ активно впроваджувався з радянських часів – в ідеях гегемонії людини-трудівника, образах шахтарів і металургів – передовиків соціалістичної праці як символах трудової слави Донбасу, гіперболізації військових подвигів часів Великої Вітчизняної війни (цитата Павла Безпощадного, «певца социалистического Донбасса», «Донбасс никто не ставил на колени, и никому поста-

вить не дано» фактично стала неофіційним девізом Донецької області), і навіть, в апологетиці радянського статусу Донецька як міста першої категорії. За часів Віктора Януковича цей міф також отримав свою афористичну форму в сумнозвісній фразі «Донбасс порожняк не гонит». Природньо, що втрачений гіпертрофований регіональний патріотизм обернувся маргіналізацією статусу, перебільшення – приниженням як компенсацією в масовій свідомості.

В усіх проаналізованих ситуаціях маємо справу зі створенням нових фреймів, але за принципом міфологічного бриколажу, тобто не стільки з процесом рефреймінгу, скільки з наповненням старих міфологічних форм смислами, що є протилежними. Не випадково, найбільша семантична напруга накопичується саме в точці формування образу переселенця в масовій свідомості. Нагадаємо, що за теорією розмежування епізодичних і тематичних фреймів новин Шанто Айєнгара, епізодичний фрейм акцентує роль індивіда в події, рішення проблеми вбачає в змінах в людині, відтак і провина за негативні наслідки лягає на індивід. У той час як тематичні фрейми, що формують тренд, актуалізують проблемність, змінюють рішення проблем і провину покладають на владу. Ш. Айєнгар зазначає: «Людям демонструють епізодичну подачу різних проблем – злочинність, тероризм, бідність, расову нерівність – з тенденцією приписувати відповідальність за ці проблеми швидше індивідам, а не інституціям чи більш широким суспільним силам» [5, 57]. На наш погляд, образ ВПО в сучасному україн-

ському дискурсі, перш за все політичному і медійному, явно формується за принципом епізодичних фреймів з акцентуацією індивідуальної, а не колективної відповідальності. З боку медіа пропонується певна групова ідентичність образу переселенця, проте її основні конотації, як-то образ жертви, нещасної людини, що розплачується за «колективний гріх Донбасу», споживача-нахлібника, асоціального «неправильного українця» тощо, викликають активний спротив з боку власне ВПО і багатьох активістів, що безпосередньо співпрацюють з переселенцями. Відтак нормалізації терміну в аспекті самоідентифікації не відбувається, що призводить до різночитань поняття ВПО, до посилення невизначеності та хаотизації семантичного поля. Українські медіа сьогодні наповнені меседжами, що одночасно трактують образ переселенців у різних смислових і, що особливо важливо, ціннісних площинах, пропонують своїй аудиторії дифузні образи, що одночасно спрямовані на емпатію та стигматизацію, співчуття та дискримінацію, звинувачення та жалість. У результаті реципієнт (і переселенець, і місцевий мешканець) губиться в невизначеності, не отримує маркерів ідентифікації та відмовляється від переживання, а відтак і споживання інформації загалом. Наведемо ще один показовий приклад. Описуючи вже згадану гру під заголовком «Переселенська блуканина» – зрозумій їх сам», запорізький журналіст починає свій текст таким чином: «Вони серед нас... Але зрозуміти їх тяжку ношу можна лише відчувши це на собі» (<https://2event.com/uk/events/1093284>). На яке співчуття «тяжкій ноші» може

вивести текст, який одночасно попереджає про небезпеку «чужих серед нас» і закликає зрозуміти «їх» на самоті?

Якщо медіа-стратегія, переважно, виглядає саме невизначеною, то формування протилежних смислів щодо переселенців останнім часом все частіше оцінюється як свідомо політична технологія. Так, наприклад, вважає Григорій Немиря, описуючи дві стратегії: одну – як реально існуючу, проте неофіційну, другу – як бажану, офіційну, але нереалізовану. Перша стратегія «визначає переселенців як проблему, як частину проблеми. Оці ВПО – це частина проблеми, це тягар. Є ВПО – є проблеми, немає ВПО – немає проблем. Як зробити, щоб було менше ВПО? Розробити такі процедури, щоб власне їх було менше, хочуть вони цього, чи не хочуть. Як це зробити? Через політику дискримінації.

Є альтернативний підхід, стратегічний, що переселенці – це частина вирішення проблеми. Яку проблему ми хочемо вирішити? Ми хочемо повернути Донбас? Якщо хочемо, а ми не можемо не хотіти, бо це українська територія, то майже два мільйони громадян, які були вимушені поїхати звідти, – це частина вирішення проблеми реінтеграції Донбасу. Це зовсім інший підхід» [4].

За умов невизначеності не спрацьовує смислова технологія «створення керованих масових єдностей» [5, 49], коли поняття формує навколо себе стає семантичне поле, позначення діє замість фактів і аргументів, коли сильне ім'я, власне номінація впевнено керує

сприйняттям. Образ переселенця в українській масовій свідомості не вкладається однозначно в жодну з міфологізованих матриць (наприклад, Жертви, Героя чи Ворога), навіть не має усталеної смислової домінанти, яка б скеровувала сприйняття. Навпаки, існуючі смислові вектори (перш за все, самоідентифікації та ідентифікації зовні), скоріше, прагнуть протилежності, що може створити небезпеку використання образу переселенця як підґрунтя для створення нового бінарного міфу розподілу за принципом «свій – чужий». Таким чином, політичний міф «двох типів українців», підсилений медійними міфологемами, вийде на другий виток свого існування і закріпиться в масовій свідомості ще дужче, унеможлиблюючи створення рятівного номіфу українства.

Література:

1. Аркайт К. «Ми живемо одним днем» / К. Аркайт // Критика : часопис. – 2017. – Число 1-2 (231-232). – Січень – лютий. – С. 2 – 17.
2. Виртосу І. Рік потому, або Я – не переселенець, я – людина [Електронний ресурс] / І. Виртосу // Українська правда. – 2015. – 24 травня. – Режим доступу : <https://life.pravda.com.ua/society/2015/05/24/194334/>
3. Звіт Уряду України – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : GOVERNMENT_REPORT_2016 %20(2).pdf
4. «Неофіційна політика щодо ізоляції Донбасу, найімовірніше, існує» – Григорій Немиря [Електронний ресурс] // BBC на Громадському. – Режим доступу : // <https://hromadske.ua/posts/ye-variant-shcho-isnuie-neofitsiina-polityka-izoliatsii-donbasu-keruie-neiu-rnbo-hryhorii-nemyria>

5. Почепцов Г. Від покемонів до гібридних війн : нові комунікативні технології ХХІ століття / Г. Почепцов. – Київ : ВД «КМА», 2017. – 260 с.
6. Ставлення до переселенців в Україні переважно позитивне – соціологи [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2016. – 9 червня. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2016/06/9/7111246/>
7. Хрипункова А. Своє робити [Електронний ресурс] / А. Хрипункова // DonPress. – 2017. – 22 вересня. – Режим доступу : <https://donpress.com/blog/svoie-robiti>

Переселенцы, беженцы, изгнанники? Семантически-ценностная неопределенность статуса ВПЛ в украинском массовом сознании

Елена Тараненко, канд. филол. н., доцент, заведующая кафедрой журналистики Донецкого национального университета имени Василя Стуса, г. Винница
olena_tar@ukr.net

Целью исследования является выявление тенденций искажения образа ВПЛ в украинском массовом сознании как следствия семантических и ценностных трансформаций образа украинца. Эти процессы исследованы в аспекте технологий фрейминга и социальной мифологизации массового сознания. Анализ осуществлен на материале медийных текстов о переселенцах, текстов самоидентификации ВПЛ, социологических исследований и медиа сопровождения социальной игры «Мытарства переселенца». Акцентируется взаимосвязь проблем семантической диффузии понятия «переселенец» в массовом сознании (прежде всего, отображенной в медиа) и неопределенности статуса ВПЛ (правового, экономического, социального) как основная причина мифологизации образа переселенца. Мифологизация, в свою очередь, трактуется как политическая технология, срабатывающая как средство разделения украинцев и раздора.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, мифологизация, украинский медиа дискурс, массовое сознание.

UDC 007 : 304 : 659.3

Immigrants, refugees, outlaw? Semantic-value ambiguity of the IDP status in the Ukrainian mass consciousness.

*Olena Taranenko, PhD (Philology), Assistant Professor, Head of the journalism Chair, Vasyly' Stus Donetsk National University, Vinnytsia
olena_tar@ukr.net*

The main objectives of the study are the analysis of the distorted trends of the IDP image in the modern Ukrainian mass consciousness. IDP image changes are interpreted as transformations of the Ukrainian meanings and values.

The analysis shows, the mythologization and the framing are the most suitable semantic operations that use Ukrainian political discourse and mass media.

The analysis was carried out on the material of media texts about internally displaced persons, texts of the IDP self-identification, sociological research and media texts about IDP Adventure social game. According to the developers of the game, IDP Adventure «was developed to raise awareness about the practical issues that IDPs face, to help overcome stereotypes, and to disprove the 'scary tales' about IDPs. This game is a simulated experience of the 1.6 million of our fellow citizens who are IDPs. The raising of awareness among the broad population and representatives of all branches of government about IDP issues with this game will prevent their future discrimination».

The goal of IDP Adventure was not achieved. The semantic-value ambiguity of the IDP status in Ukrainian society and in the Ukrainian mass consciousness is the main cause of failure.

The Ukrainian media discourse combines opposite semantic and values trends. As a result, the IDP status are contradictory and

indefinite. Semantic-value ambiguity of the IDP image is used by Ukrainian political technologies.

Keywords: internally displaced persons, mythologization, Ukrainian media discourse, mass consciousness.

References:

1. Arkait, K. (2017). My zhyvemo odnym dnem [We are living one day at a time]. *Krytyka*. January-February, 1-2(231-232), 2-17. [in Ukrainian].
2. Vyrtosu, I. (2015). Rik potomu, abo Ja – ne pereselenecj, ja – ljudyna [A year later: I'm not a migrant, I'm a human being]. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/society/2015/05/24/194334/> [in Ukrainian].
3. Kabinet Ministriv Ukrainy (2016). Zvit Uriadu Ukrainy – 2016 [The Ukrainian Government Report – 2016]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/zvit-uryadu-ukrayini-2016>. [in Ukrainian].
4. Nemyria, H. (2016). Neoficijna polityka shhodo izoljacji Donbasu, naj'ймовirnishe, isnuje [Informal policy for Donbas isolation is probably actual]. Retrieved from: <https://hromadske.ua/posts/ye-variant-shcho-isnuie-neofitsiina-polityka-izoliatsii-donbasu-keruie-neiu-rnbo-hryhorii-nemyria>. [in Ukrainian].
5. Pohepcov, Gh. (2017). *Vid pokemoniv do ghibrydnykh vijn: novi komunikatyvni tekhnologhiji XXI stolittja* [From Pokemon to hybrid wars: new communication technologies XXI]. Kyiv: Vydavnychyj dim KMA. [in Ukrainian].
6. Stavlennja do pereselenciv v Ukrajinu perevazhno pozytyvne – sociology (2016, June 9). Retrieved from: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/06/9/7111246/> [in Ukrainian].
7. Khrypunkova, A. (2017). Svoje robyty [To do business for yourself]. Retrieved from: <https://donpress.com/blog/svoie-robiti> [in Ukrainian].